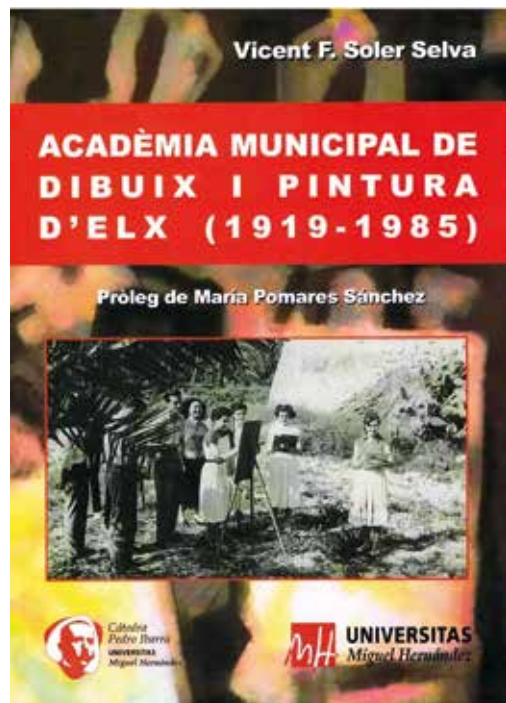

SOLER SELVA, Vicent F., *Acadèmia Municipal de Dibuix i Pintura d'Elx (1919-1985)*, Càtedra Pedro Ibarra-Universitat Miguel Hernández, Elx, 2019, 205 p.

La vocació artística i l'afició pel dibuix i la pintura a Elx estan arrelats, no hi ha dubte. Es manifesten a través de nombrosos grups i associacions ciutadanes de tot nivell, en una llarga tradició de classes particulars a domicili, d'acadèmies privades i d'escoles municipals. És sorprenent descobrir com podem llegir *Acadèmia Municipal de Dibuix i Pintura d'Elx (1919-1985)*, l'últim llibre de Vicent F. Soler Selva, i trobar, més d'un segle després de la creació d'aquesta institució educativa, paral·lelismes amb certs debats d'actualitat: què hi ha darrere de la desmotivació i l'absentisme d'una part dels alumnes; per què les administracions reincideixen en la infradotació dels recursos educatius; com la implicació del professorat tira avant els

projectes sense mitjans; en quins moments s'imposa una concepció mercantilitzada de l'art i de la formació enfront de la creativitat i el gaudi *per se*; o quina és la solució a la disjuntiva entre obrir les aules a tothom o reservar-les per als talentosos.

Aquestes preguntes, que encara hui ens fem, se les van haver de plantejar els personatges que tingueren influència sobre l'Acadèmia al llarg del segle xx. Totes aquestes reflexions s'apareixen, entre línies, sota el treball de recerca que ens ocupa. Tot i això, no és aspiració del text suggerir aquests debats ni molt menys posicionar-se'n. Té una vocació, no sé si més modesta, però sí més neutral. Aparentment, només hauria de ser una rigorosa compilació de dades posades en ordre cronològic i temàtic. I això hi és, al llibre. Així, queden recuperades de l'oblit les restes de l'Acadèmia Municipal de Dibuix i Pintura d'Elx, que estaven amagades en actes de sessions plenàries de l'Ajuntament, en pressupostos municipals i en contractes de lloguer. El treball de Vicent F. Soler rescata de l'Arxiu Històric Municipal les xifres, els noms, les dates, les adreces, les fotografies. A més, també recorre a la memòria d'alumnes i d'algun professor que passaren per les aules –com Idelfonso Cañizares Botella–, a anuncis particulars, i a la valuosa hemeroteca dels principals diaris i setmanaris de l'època (que important és la premsa local per a alçar acta escrita i gràfica de la història dels pobles, i amb quina indiferència l'estem deixant agonitzar últimament!).

Als vestigis que les fonts documentals locals poden encara revelar-nos sobre la creació, transformació i desaparició silenciosa d'aquesta institució educativa, hi trobem vinculats noms d'alumnes com ara Albert Agulló, els germans Rafael i Tomàs Almela, o Andreu Castillejos; i d'aquells que van participar de la seua primigènia formació artística exercint de directors o professors:

Mariano Antón Serra, Idelfonso Cañizares Penalva, Hermógenes Esquembre López, Joaquín González Sáenz, l'escultor José Antonio Pérez Alba... Trobarem al llibre que ens ocupa documentades totes les ubicacions que l'Acadèmia Municipal de Dibuix i Pintura d'Elx va tenir, començant el 1919 a la plaça de la Mercé i finalitzant a la plaça de les Flors, on va compartir espai amb la Universitat Popular. L'autor reproduïx les dotacions pressupostàries que l'Ajuntament d'Elx reservà al pagament de salaris, manteniment i lloguer o materials, i com van augmentant amb el temps.

Molt eloqüents són els valuosos annexos que acompanyen el llibre, entre els quals, les gens edulcorades crítiques a la metodologia de l'Acadèmia el 1933 que publicà Vicente Torres Serrano a *El Eco*, l'informe final que redactà Idelfonso Cañizares Botella a l'any de la clausura i reproduccions de dibuixos realitzats per alumnes i professors. Especialment emotius i evocadors són la quinzena de testimonis personals d'estudiants, que recuperen la seua mirada d'infantesa i ens fan viatjar a unes aules que foren mixtes des del primer moment.

Ens parlaran de les insuficients instal·lacions, de les tècniques repetitives de dibuix, de classes a l'aire lliure per a practicar entre horts de palmeres... O del desig d'incorporar noves disciplines, com dibuix al natural sobre models humans, d'alliberar-se del copiat i copiat de làmines, de dibuixar un ull rere d'un altre ull per a aconseguir passar de nivell. Del color, de l'escultura, dels paisatges, de la perspectiva. O de projectes que haurien de servir professionalment a proletaris de la construcció, operaris del calçat, tallers de confecció, ebenistes. Uns demanaran més creativitat, més capacitat d'aprofundir en els talents artístics. Uns altres, plantejaran que l'interés d'aquesta institució hauria de ser donar als obrers instruments per treballar millor, dotar una societat industrial de professionals

del dibuix geomètric en termes de rendibilitat. Així, encara podem repensar –sense estar referint-nos a un debat superat– sobre l'art entès com a creativitat i expressió o com a ferramenta d'utilitat laboral i industrial. Què preferim, dedicar temps a aprofundir en una afició o invertir-ne a aprendre una professió?

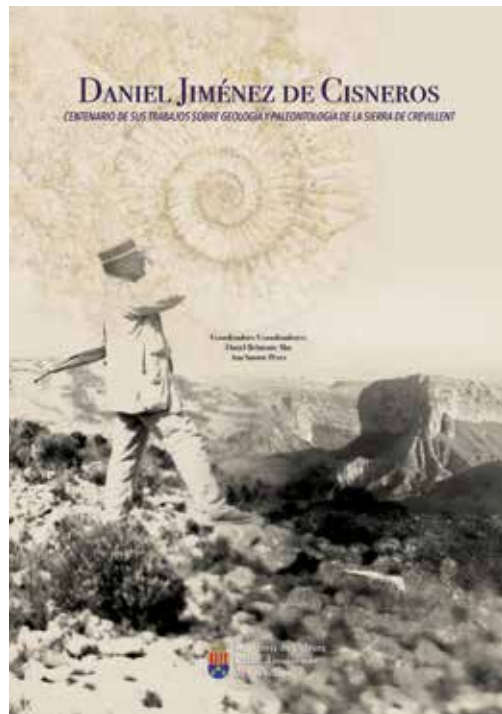
Han passat els anys i algunes reflexions són transportables a l'actualitat. Les places limitades i la gratuïtat de l'Acadèmia suposaven cada any més demanda que oferta (Sixto Marco hi assistí «un par de días sólo [...] Sobrábamos muchos. Cabían ochenta y asistían doscientos»), però a mesura que avançava el curs feia aparició l'absentisme, el desinterés, la desafecció d'una part de l'estudiantat. Sorpren com la història de la desapareguda Acadèmia Municipal de Dibuix i Pintura d'Elx pot parlar-nos de nosaltres mateixos, de hui dia. Com les reflexions dels docents, les demandes dels successius directors i les inquietuds dels alumnes poden considerar-se vigents. És més, és curiós com podem estar d'acord amb la discreta proposta de l'autor, que no insisteix però deixa caure, de relançar l'Acadèmia, donat l'interés de la ciutadania pel dibuix i la pintura i la mancança d'altres alternatives (no oblidem l'estimada escola de pintura de l'Hort del Xocolater, desapareguda sense pols ni remolí el 2014, després de quaranta anys).

Del professor Vicent F. Soler Selva, del qual vaig ser alumna a l'Institut Sixto Marco d'Elx, recorde que aconseguia dels estudiants l'equilibri entre el compromís i la llibertat a l'aula. Ara, més grans els dos, crec reconèixer un cert estil personal en allò d'anar pas a pas, amb rigor, apuntalant un concepte abans d'afegir-ne la idea següent. Trobe que la tasca en què s'ha submergit en els últims anys –documentant la història de les principals institucions educatives que han acompanyat generacions d'il·licitans des de principis del segle xx– té aquest compromís i aquesta vocació d'assolir

esglao a esglao un objectiu final més sòlid. *Acadèmia Municipal de Dibuix i Pintura d'Elx (1919-1985)* n'és l'últim exemple, un capítol més de la història de l'educació local, una altra peça que ens explica qui som com a societat i com hem arribat fins ací. Se suma a altres títols anteriors: *Institut Nacional de Segona Ensenyança d'Elx, 1931-1939* (2012); *Institut Laboral-Tècnic d'Elx, 1955-1975* (2015) i *Col·legi l'Assumpció de Nostra Senyora d'Elx, 1939-1963* (2016).

Elisa GARCÍA BROTONS

BELMONTE MAS, Daniel i SATORRE PÉREZ, Ana (coords.), *Daniel Jiménez de Cisneros. Centenario de sus trabajos sobre Geología y Paleontología de la sierra de Crevillent*, Ajuntament de Crevillent, Crevillent, 2019, 275 p.

L'any 2019 es va commemorar el centenari dels treballs sobre la serra de Crevillent apareguts a la revista *Ibérica* duts a terme pel paleontòleg Daniel Jiménez de Cisneros (1863-1941). Aquest investigador va realitzar una tasca docent, investigadora i de divulgació molt intensa i destacable durant el primer terç del passat segle XX, que va desenvolupar sobretot a les comarques meridionals del País Valencià i part de la regió de Múrcia. Les aportacions fetes a la geologia i paleontologia d'aquestes terres tenen una atenció destacada a la serra de Crevillent. L'ajuntament d'aquest municipi del Baix Vinalopó, amb la mestria de la seua tècnica de Cultura, Ana Satorre, i de l'arqueòleg i professor d'Història Daniel Belmonte, van organitzar durant l'any passat

una sèrie d'activitats que han generat diversos recursos científics i divulgatius. Entre aquests podem esmentar: un curs d'estiu de la UMH, un documental, una exposició i diverses publicacions que han tingut en el centre la figura del naturalista.

Entre les obres editades per l'Ajuntament de Crevillent trobem, pel moment, quatre i de diversa mena. La primera és un còmic que narra, de manera senzilla i breu, la vida del paleontòleg des del seu naixement a Caravaca de la Cruz (Múrcia) fins al seu traspàs a Alacant, il·lustrat per l'artista de Crevillent F. Borja Estela Prieto, amb guió de Consuelo Jiménez de Cisneros –catedràtica de Llengua i literatura i neta del naturalista–, Ana Satorre i Daniel Belmonte, adreçat sobretot a públic escolar. Hem de dir que durant els últims anys s'ha produït un augment de la creació i edició de novel·les gràfiques que acosten la vida i història de personatges il·lustres d'àmbits diversos (poesia, pintura, activisme, etc.) o bé fets històrics, a un públic més ampli. En aquesta línia i coneixedors de la importància d'arribar a un sector diversificat de la societat (comunitat educativa, gent jove) s'ha realitzat aquest interessant projecte.

La segona és una edició facsimil dels articles publicats per Jiménez de Cisneros a la revista *Ibèrica* en els n.ºs 272 i 279 de l'any 1919, que fan referència a quatre itineraris mitjançant els quals resumia les característiques geològiques i paleontològiques més importants de la serra de Crevillent. Aquest exemplar va acompanyat d'articles (en edició bilingüe) de David Altadill –director de l'Observatori de l'Ebre– i Jesús Català –de la Universitat CEU Cardenal Herrera de València–, en els quals contextualitzen la tasca del paleontòleg i dels seus treballs a *Ibèrica*, revista referent de la divulgació científica en aquest camp. A més a més, trobem un treball de D. Belmonte, A. Satorre i F. J. Molina –impulsors de la commemoració del centenari–, on fan un breu recorregut per la vida de l'investigador

així com una reconstrucció i anàlisi dels seus recorreguts per la serra de Crevillent en els quals, a més, contrasten vistes panoràmiques de la zona fetes per Jiménez de Cisneros amb imatges actuals quasi des del mateix punt que es van fer un segle abans.

El catàleg de l'exposició, organitzada per la Casa de Cultura de l'Ajuntament de Crevillent, és la tercera de les publicacions que han vist la llum i que funciona a manera de guia. Aquesta correspon a la demanda de les persones que l'han visitada, que han estat més de 6.000 en poc més de quatre mesos –de novembre de 2019 a març de 2020–. A l'exemplar es poden trobar els textos dels panells corresponents a la mostra en què es fa un recorregut pels fets cabdals de la trajectòria professional i vital de Jiménez de Cisneros i el seu vincle amb la serra de Crevillent.

L'última de les impressions es tracta d'un volum en el qual han participat una vintena d'autores i autors. Molts pertanyen a institucions capdavanteres en la investigació d'aquesta especialitat, uns altres estan vinculats al centre on va desenvolupar la seua tasca professional Jiménez de Cisneros, mentre que els seus descendents també aporten alguns textos. En l'obra podem trobar quinze articles i una presentació, a banda d'un pròleg realitzat per l'investigador Leoncio López-Ocón del Departament d'Història de la Ciència de l'Institut d'Història-CSIC. Al treball introductorï realitzat per D. Belmonte, A. Satorre i F. J. Molina que tracta sobre les recerques del paleontòleg a la serra de Crevillent, el segueixen el d'A. Gomis en què presenta el lligam d'aquest amb la Reial Acadèmia Espanyola d'Història Natural de la qual va ser col·laborador habitual; l'article d'A. Guzmán tracta l'etapa a Gijón, fins al moment desconeguda, de Jiménez de Cisneros. A continuació, s'hi troben les aportacions fetes pels tres nets del paleontòleg: Consuelo, Miguel i Federico, que des de diverses perspectives aborden facetes íntimes i familiars del seu avi, però també el seu vincle amb el llegat científic.

Tot seguit, trobem un parell d'estudis d'A. Márquez i F. J. Molina, i d'aquest últim autor amb D. Belmonte i A. Satorre de nou, que tracten sobre el Triàsic a les comarques alacantines i que continua les principals aportacions que va fer en Daniel, al temps que aporta algunes novetats. M. D. Mollà és l'encarregada de presentar l'IES Jorge Juan d'Alacant i la relació de Jiménez de Cisneros amb aquesta institució, on va exercir com a docent i director. Les persones responsables de fer una revisió, no sols dels treballs del paleontòleg, sinó dels principals antecedents de la seua tasca fins a assolir la figura de Paul Fallot i els treballs d'aquest sobre la zona, són S. Ordóñez i M. Á. García del Cura. Per altra banda, l'excursionisme de Jiménez de Cisneros en relació amb la interpretació del patrimoni en la geologia de camp és analitzat per E. Pastor. Després, trobem les recerques de J. E. Tent-Manclús, J. F. Baeza, C. Lancis, A. Estévez i S. Falces sobre les roques juràsiques de la serra de Crevillent com també de les fotografies fetes per Paul Fallot sobre aquesta serra. En últim lloc, s'analitzen les associacions de foraminífers del Miocè superior de Crevillent en l'àrea dels alts del Castro fetes per J. Usera, J. Guillem i C. Alberola.

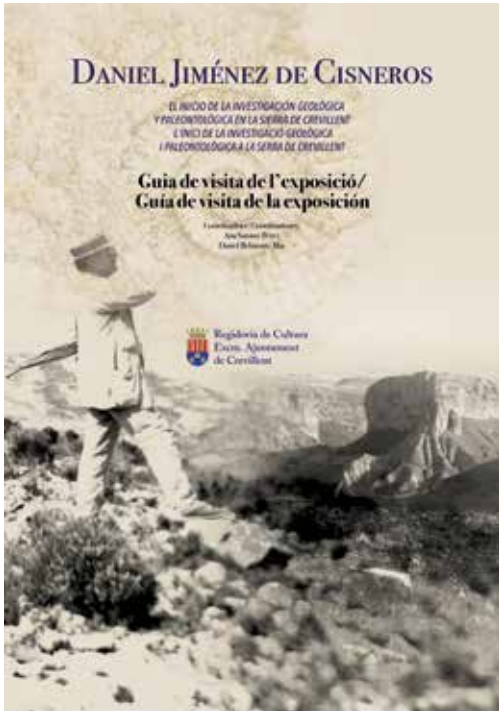
Per a concloure, volem felicitar els responsables de l'organització d'aquest centenari, tant a les persones encarregades com a la institució que ho ha fet possible, per la iniciativa tan completa i necessària de recuperar la memòria, no sols dels qui van començar a fer recerca científica en les nostres terres fa més d'un segle i ens van ensenyar a veure-les de manera molt més completa, complexa i enriquidora, sinó també per l'estudi minuciós del nostre entorn. Les publicacions ací esmentades, així ho demostren. Caldria que molts municipis implementaren recursos en l'àmbit del patrimoni cultural i natural per a tenir-ne cura i protegir-lo, al temps que inverteixen en una tasca tan fonamental com és la investigació i difusió.

Immaculada GARRIGÓS I ALBERT

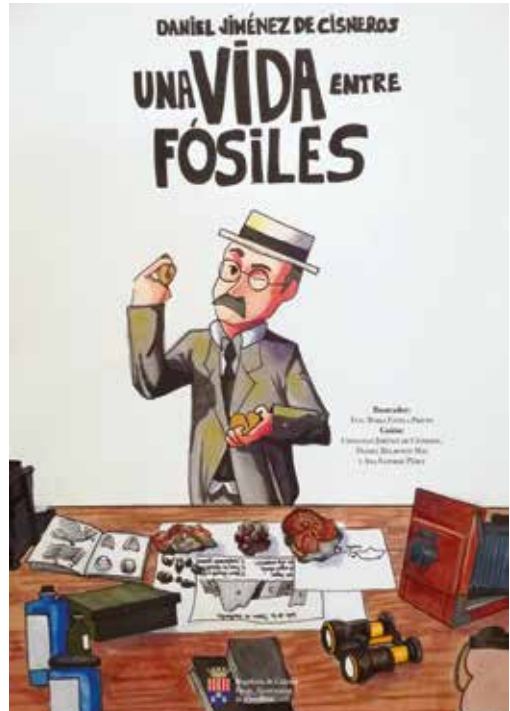
BELMONTE MAS, Daniel i SATORRE PÉREZ, Ana (coords.), *Daniel Jiménez de Cisneros. Centenari del treballs de síntesi geològica i paleontològica sobre la Serra de Crevillent 1919-2019. Edició facsímil*, Ajuntament de Crevillent, Crevillent, 2019, 68 p.

BELMONTE MAS, Daniel i SATORRE PÉREZ, Ana (coords.), *Daniel Jiménez de Cisneros. L'inici de la investigació geològica i paleontològica a la serra de Crevillent. Guia de visita de l'exposició,* Ajuntament de Crevillent, Crevillent, 2019, 58 p.

ESTELA PRIETO, F. Borja (il·lustrador); JIMÉNEZ DE CISNEROS, Consuelo; BELMONTE MAS, Daniel i SATORRE PÉREZ, Ana (guió), *Daniel Jiménez de Cisneros. Una vida entre fòsils,* Ajuntament de Crevillent, Crevillent, 2019, 20 p.

LOZANO ALMAZÁN, Raúl, *Historia de Hondón de los Frailes. Recorrido histórico de un municipio*, Ajuntament de Fondó dels Frares, El Fondó dels Frares, 2019, 108 p.

Aquest treball és una síntesi d'història local molt semblant a d'altres que s'han dut a terme en altres localitats del voltant, com l'Alguenya, Monòver o Novelda, les quals han eixit publicades amb major o menor èxit, limitades, però, a l'àmbit local. És un treball que ha quedat acceptablement bé, malgrat les comprensibles dificultats de poder abastar tots els esdeveniments més rellevants del Fondó dels Frares des de la prehistòria fins a l'actualitat.

L'obra és la primera publicació de Raúl Lozano, encara que abans havia fet una aportació a la *Revista de festes* del Fondó dels Frares, com un avançament del llibre que eixiria posteriorment. En el llibre, l'autor ens fa una breu introducció a la denominació «Hondones de los Frailes», la qual difereix del nom actual

de la població «el Fondó dels Frares», i que fa referència a la documentació conservada del topònim, en relació a la vall del Fondó que era propietat dels frares dominics d'Oriola a l'edat moderna.

Tanmateix, continua fent una relació de les fonts que ha emprat en la seua recerca, entre les quals destaquen les de la localitat, tant les municipals com les parroquials, i també les de la del Fondó de Neus –pel fet d'haver estat pedania d'aquella durant uns huitanta anys–, i les de la Diputació Provincial d'Alacant i els d'Oriola –on hi ha les fonts de l'antic Convent dels Dominics d'Oriola–.

A més, mostra la relació amb Novelda, d'on és originària la majoria de la població del Fondó dels Frares. No obstant això, haguera sigut interessant, almenys, esmentar la relació entre la llengua i els pobladors, no tant per dur a terme un estudi breu del parlar, sinó per fer una relació de les característiques amb relació a les poblacions del seu voltant, i la bibliografia que hi ha sobre el tema.

D'altra banda, comença el seu recorregut històric refutant l'afirmació errònia present en moltes obres segons la qual el Fondó dels Frares estava situat al mateix lloc que la romana *Ilumba*, però situa les restes de la vila romana del Rebalso (dintre del terme veí però molt pròxim) com una part de la seua història per ser la de la seua població nul·la, per estar situada en aquells moments a una zona econòmicament marginal, molt allunyada dels principals nuclis, com *Ilici* o *Lucentum*.

Malgrat això, fins a principis de l'edat moderna no hi ha una menció específica del territori fins la compra de la zona pels Santàngel, ja dins del terme d'Oriola –coneguda com els Fondons d'Oriola–, i després quan va passar a ser propietat de l'Orde dels Dominics d'Oriola –i que donaria el nom actual a la població–, i que ho ha explicat l'autor en l'obra molt acuradament.

Pel que fa al procés de poblament, l'estudi dut a terme en l'obra ha quedat molt reduït a

una relació de colons, i a alguna taula per comentar alguns dels resultats. Però haguera estat més interessant desenvolupar-la amb l'abundància i continuïtat de fonts que tenia al seu abast a Oriola i a Novelda, i la relació que hi havia amb el nombre de pobladors per la creació de la parròquia. Encara que, quan Joseph Montesinos (1745-1828), autor d'*El Compendio Histórico Oriolano*, va recórrer la zona, nomenà la població, la qual li serveix de base per a donar unes notes de caràcter poblacional –origens, nombre–.

Després passa a l'edat contemporània, a la fi de l'antic règim, i com va afectar al futur del Fondó dels Frares el procés de desamortització –com a propietat que era d'un orde religiós–, i com passa a constituir-se en un indret que va ser incorporat al Fondó de les Neus el 1841 –van suggerir els naturals l'opció de fer-ho a Novelda–, quan estava vinculat a la llunyana Redovà –excepte per compartir la mateixa advocació de l'església a la Mare de Déu de la Salut, i que va crear un ressentiment cap a la nova població de la qual dependrien, de tot punt injustificat, que va marcar actituds de rebuig cap aquella i els seus habitants–.

Posteriorment, es refereix el pas de les bandes carlines el 1873, i destaca l'escaramussa del carlí de Crevillent Manuel Sol a la serra de l'Agudo; continua amb la segregació definitiva del Fondó dels Frares respecte del Fondó de les Neus (1926), la qual ha estat considerada una fita d'una importància considerable per part dels habitants, encara que s'emmarcà en un moviment de dinàmiques administratives al conjunt de l'estat espanyol.

També ens narra la història al voltant del canvi de denominació a *Hondón Libre* durant la Guerra Civil, com una de les mesures secularitzadores de la societat durant el conflicte. Pel que fa a la resta d'aspectes (econòmics, polítics i socials), no hi ha entrat molt a fons, i només fa una breu menció al procés de la Causa General, que continua amb un llistat d'alcaldes des

de la seua independència fins al moment actual (posant erròniament el nom «Movimiento Nacional», com un partit durant l'època de Franco).

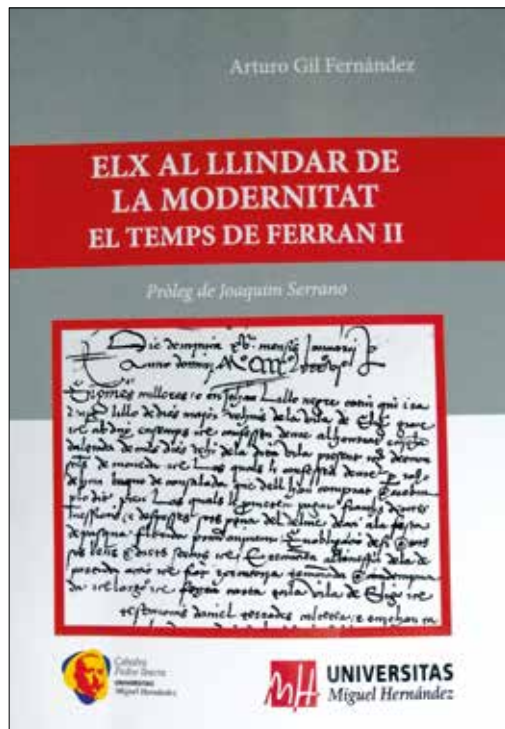
És interessant el capítol que dedica a dos edificis emblemàtics de la població, com són l'Ajuntament i l'església, en què ofereix una breu història dels edificis, fonamentalment sobre la seua construcció. A més, fa una interessant descripció d'uns personatges vinculats, uns directament i altres per circumstàncies, com són Jaime Alfonso Juan, àlies Jaume *el Barbut*, el bandoler crevillentí que va recórrer la comarca, però sense tenir una relació particular amb el Fondó dels Frares més enllà d'una ruta senderista que hi ha actualment pel terme de la localitat.

També exposa la llegenda dels germans Mòxica, els quals residien a la població –ho podem comprovar en la documentació d'Oriola– però reproduïx una llegenda sobre el que va passar-los a ells només; finalment, el més interessant de tots és Eulogio Abad Amorós, un col·laborador a la revista *El Tío Cuc* d'Alacant, una publicació valencianista de la ciutat d'Alacant, i que va tindre una vida més moguda –i també, molt més desconeguda–.

La bibliografia emprada ha estat correcta, però, convé entendre que el llibre anava destinat majoritàriament a la població de la localitat. No obstant això, ha inclòs l'edició de la part del llibre de Montesinos referida al Fondó dels Frares, amb una breu introducció –que, en general, ha sigut acceptable–, i que ha fet un llibre sobre la història local distint al que és habitual, per la seua qualitat, i el fa una obra molt recomanable per conèixer-la, i que pot servir de model per altres poblacions del voltant.

Ramon SANTONJA ALARCÓN

GIL FERNÁNDEZ, Arturo, *Elx al llindar de la modernitat. El temps de Ferran II*. Universitat Miguel Hernández i Càtedra Pedro Ibarra, Elx, 2019, 484 p.

Aquest llibre té com a origen i base la tesi de doctorat de l'autor, presentada a la Universitat d'Alacant l'any 1991. Un llarg treball de recerca amb fonts primàries, que descobreix qüestions inèdites o amagades, a més de trencar amb una certa visió *canònica* sobre la fi dels temps medievals a Elx.

A l'època de l'estudi, Elx formava part d'un extens territori senyorial de vora cinc-cents quilòmetres quadrats que incloïa, a més d'Elx, el port i caseriu de Santa Pola i la vila de Crevillent, poblacions a les quals s'afegí la vila d'Asp, comprada al comte de Cocentaina el 1497. Totes, alhora, constituïen una regió fronterera, estratègicament situada entre la mar Mediterrània, el regne de València i el de Múrcia, protectorat del rei de Castella.

La presència de pobladors cristians en el seu ampli espai era relativament poc nombrosa comparada amb els veïns descendents dels andalusins relictos, aquells que no havien estat expulsats o no havien emigrat durant la conquesta del segle XIII.

Aquesta doble comunitat cultural, triple si comptem la jueva (de la qual sabem molt poc), conformarà l'estructura poblacional i social de la contrada fins a la deportació dels últims descendents dels andalusins, els *nouconvertits* o moriscos, l'any 1609. Per tant, no era cap terra deserta, sinó de població sòlidament assentada, com demostra també el fet que Alacant, Oriola, Guardamar i el mateix Elx, amb els seus districtes interiors, es feren servir com a referència política continuada a les delimitacions espacials i fixació de fronteres al llarg dels segles medievals. I, per tant, de la forma i dimensions definitives del regne de València.

El temps transcorregut des de la seua presentació i defensa acadèmica, fins a l'eixida pública (2019), gràcies a la magnífica iniciativa del professor Miguel Ors Montenegro –a les premses de la Universitat Miguel Hernández de la mateixa ciutat d'Elx–, ha provocat que aquesta recerca fora citada amb moltes dificultats pels que, tard o d'hora, han hagut de poar al seu arsenal de dades i suggeriments.

És important destacar l'elecció de l'època, el regnat de Ferran el Catòlic (1452-1516). Encara que, per ajustar el seu regnat a les terres d'Elx, la investigació comença quan Ferran, amb el seu pare –Joan II–, inicia la seua senyoria a la comarca. I acaba, per manca de documentació, anys abans de la seua mort, el 1506/1507. Aquest segment cronològic replega fets trascendentals per al coneixement de la història d'aquestes terres, des de molts punts de vista, tant polítics com socials o culturals. L'autor n'és ben conscient, i no defuig el repte que ell mateix s'imposa. També, o sobretot, per situar Elx dins una història *més àmplia*, ens diu, que permeta una comprensió global del grup

humà objecte d'estudi, i relligar-lo bé amb la història del regne, en una evident clucada d'ull a l'anomenada –sovint de manera poc raonada i menystinguda–, «història local».

No obstant això, l'autor destaca per sobre dels esdeveniments estudiats un fet cabdal: la donació de la comarca al noble castellà Gutierrez de Cárdenas per Isabel de Castella l'any 1471, amb la consegüent pèrdua de l'autonomia política de què gaudia d'ençà la conquesta cristiana. Llargs segles en els quals (amb les seues difícils etapes de domini dels reis de Castella, de la família reial del Casal d'Aragó i de la ciutat de Barcelona), aconseguí mantenir-la mitjançant un bon grapat de privilegis reials.

Arturo Gil no perd de vista les aportacions historiogràfiques, algunes més destacades que altres, que se n'han fet sobre aquests anys o anteriors, com ara els treballs d'Anna Maria Álvarez o José Hinojosa. Sense deixar de banda els coneguts relats de la historiografia local, des de Cristòfol Sanç a Alejandro Ramos Folqués.

L'entrada a l'obra es fa a través d'un primer escorcoll a les famílies, a les quals interroga per esbrinar la seua mida, el nombre de membres de què són compostes; nuclis familiars molt diferents, segons l'àrea urbana que trepitge. Una cosa és la vila, i una altra el raval cristià de Sant Salvador, o el de Santa Llúcia. O bé la moreria, solar dels esmentats musulmans, futur Raval de Sant Joan des del 1526. Una comunitat poc coneguda, on no eren infreqüents els xiquets abandonats, dels quals el Consell se'n faria càrrec pagant el salari d'una dida per alletar-los, a més de proporcionar-los altres aliments, vestit, una família d'adopció i, si esqueia, l'enterrament. No ens estranya que ens destaque la interessant figura del pare d'òrfens, dedicat a la cura de menuts fins al moment d'afermar-los, de contractar-los com a aprenents per a l'exercici d'un ofici.

No és menys important, en una investigació d'abast global com aquesta, esbrinar els oficis, les dedicacions econòmiques de la població,

indicador directe de la divisió social del treball. Una detallada descripció i caracterització de les faenes concretes a les quals es dedicaven els seus veïns, podien amagar –es pregunta l'autor–, trets de ben significatius que calia escorcollar, ja que els oficis reconeguts –incloent-hi les agrupacions gremials–, són senyals patents de les activitats productives; i aquestes, de les estructures de la demanda social, o bé de les relacions amb l'entorn natural, entre altres trets.

No s'està Arturo Gil de fer una anàlisi detallada de la complexa qüestió de la propietat, tot manifestant de manera completa, per primera vegada, el trencaclosques de l'espai productiu, tal com quedà constituït pels processos repobladors i colonitzadors tardomedievals. Per exemple, l'horta *magram* o «dels moros». Abans, una fosca partida a la qual només associàvem una escassa informació, ara ens és ben identificada i reconeguda. Altres tantes àrees de conreu, amb les seues particulars formes de propietat –públiques unes, altres privades; unes abandonades, altres en actiu, amb predomini de secà o de regadiu, etc.– són explicades amb lucidesa en el llibre. A més, els moviments de la propietat de la terra, de l'aigua de reg, els problemes amb els interessos dels cabanyers són descrits de manera precisa i entenedora a les seues pàgines.

Un capítol novedós, escassament tractat fins ara de manera completa i entenedora, és el referit a la indústria derivada de l'agricultura, l'elaboració de productes agraris mitjançant artefactes i ginys com els molins, les fleques, les almàsseres o les saboneries. Sense deixar el tèxtil, la construcció, la metal·lúrgia, la terrisseria o el vidre, a més d'altres tants treballs derivats del reguitzell d'activitats econòmiques d'obtenció de valor social afegit, diguem-ne, com ara la distribució i el comerç, faenes que connectaven la població amb altres àrees urbanes a dins o a fora del regne. I les fiscals; és a dir, els impostos, tributs i franquícies, elements bàsics per a entendre com es conformen els

mercats. Amb els seus protagonistes socials: els mercaders, jueus, musulmans i cristians de diverses procedències, castellans, genovesos o sicilians.

La descripció de les institucions de regiment, tant dels mètodes com de l'organigrama de govern de l'Elx del segle XV, no té desapropiament. Aquest organigrama, detallat amb precisió en el llibre –el Consell, i els oficials i oficis de què es compon: justícia, jurats, mustassaf, clavari, escrivans, etc.– formava part de l'engranatge corporatiu del reialme, que abastava tant el parlament estamental, les Corts, com el sistema dels governs locals, de les ciutats, les viles i els llocs. Un regiment comú als altres països de l'anomenada Corona d'Aragó, especialment al del Principat de Catalunya, amb un notable grau de representació, participació i mobilitat social a les institucions. Com ha descrit de manera llúida la historiadora Eva Serra, un sistema polític que descansava sobre tres bases: les constitucions o lleis generals de la vida parlamentària, les lleis sobre la vigilància dels vassalls i dels oficials reials en l'activitat civil i en l'exercici de les seues funcions, i els drets polítics de la vida municipal.

Aquests drets formaven part dels esmentats privilegis concedits pels reis al municipi: un seguit de disposicions que abastava un ampli arc cronològic, des de l'endemà de la conquesta fins a les mateixes vespres de la donació del territori als Càrdenas. Probablement, l'autonomia que implicava hauria de contribuir a afavorir el desenvolupament urbà i mercantil de la contrada, a diferència del procés d'aristocratització patit per molts municipis castellans.

La gelosia amb què eren servats pel Consell d'Elx, contínuament exhibits i llançats contra les successives senyories d'ençà el domini que hi exercirien durant els segles següents, manifesta la seua importància política, fonament de la república il·licitana que les oligarquies patrícies conformaran com a bastió

de legitimitat a les dues centúries posteriors a l'arribada dels Càrdenas.

Tots aquests continguts li han permés deduir com es legitimaven les jerarquies socials que sustentaven aquest esquema de vida pública. És a dir, com es diu al pròleg del llibre, esbrinar les institucions, la memòria i els valors socials que comporten perquè la ciutat mantinguera davant els seus veïns, visitants i autoritats del regne una aparença d'ordre i continuïtat que evitara al màxim els conflictes que se'n podien derivar. I, en conseqüència, assolir una història de la ciutat legitimada per a tots o, si més no, per a la majoria dels seus habitants. Al capdavall, les construccions socials de la realitat, a les quals Arturo Gil ens aproxima amb l'escorcoll que fa d'aquests entramats de la vida pública per a detectar els seus processos primordials d'assoliment.

Elx, al lllindar de la modernitat, doncs, és un espill propi que articula peces d'un món que se'n va, i avança els intricats processos d'inicis d'una modernitat que, amb el seu estira-i-arrotonsa, s'obria pas: una complexitat que tingué un primer esclat amb el greu conflicte que esperava a la volta de la cantonada: la guerra de la Germania. És la nostra edat mitjana, amb trets específics dins les coordenades culturals i de civilització comunes que representa Europa.

Tanmateix, des dels inicis de la presentació universitària de la recerca, equips d'investigadors de la generació posterior de l'autor han donat un tomb necessari a l'«edad media». Una nova generació d'historiadors jòvens que, en aquest lllindar del segle XXI, i sense deixar de banda la nostra llengua com a element intern d'investigació, han construït una nova medievalitat com a objecte científic, amb l'efecte excel·lit d'una visió innovadora dels inicis i basaments de la modernitat, bastida amb preguntes i respostes ajustades a les incerteses dels nostres temps. Les d'un ciutadà que vol saber d'on ve, i on és; saber, en fi, quins elements del passat li poden ajudar a fer més entenedor un present d'incerteses. Per a la qual

cosa, doncs, li cal conèixer com s'ha format el sòl cultural i social que trepitja dia rere dia. En conseqüència, el temps transcorregut ha fet que el cànon de referències d'interpretació emprat per fer-ne les interpretacions corresponents, estiga hui dia parcialment qüestionat. Fet que s'evidencia, per exemple, en la bibliografia emprada.

Això té uns determinats corol·laris per al llibre, com ara el pes que dona als càrrecs i institucions de govern; una lectura que li porta –al meu parer– a idealitzar la referida autonomia municipal. I també no situar bé el lloc i funció de les comunitats no cristianes, dins la globalitat del senyoriu. A més a més, no traure prou profit –ben cert que tampoc ho pretenia– de la sòlida xarxa creuada de relacions de tota mena (econòmiques, polítiques, socials), que l'estudi embasta, per fer-ne deduccions sobre un fet cabdal, un esdeveniment d'alta capacitat de definició: l'elaboració del que seria la *Festa* comunitària de la vila cristiana, contemporània als fets descrits. Aquestes observacions no resten, tot el contrari, l'interès per l'esperada edició d'una obra que manté, després dels anys transcorreguts, la seua qualitat científica.

Joaquim SERRANO JAÉN

CASCALES, Paco, *Remembrances de tardor i hivern. Diumenges d'absències, enyorances i malenconies*, Cátedra Pedro Ibarra-UMH, Elx, 2019, 72 p.

La meua amistat amb Paco Cascales no ve de lluny, poc més de 20 anys. De xiquets no ens coneixíem, però a mesura que compartim records, les coincidències creixen com els alficossos. Som del mateix barri, carrer de l'Asil/carrer Dr. Sapena, església de Sant Josep amb Don Juan al càrrec, col·legi de les Graduades, guerres a pedrades entre colles rivals; a més, estudià a l'institut on jo després he treballat quasi tota la vida, i tantes altres que la discreció em recomana ometre.

Amb aquestes premisses, el corol·lari és quasi una tautologia. El contingut d'aquest llibre, *Remembrances de tardor i hivern*, m'ha tocat la fibra d'una manera molt especial, amb una intensitat infreqüent. Tal vegada perquè a la casa on vaig nàixer, el pots de *Pelargón*, ja buits, s'apilaven com un castell damunt l'armari de la cuina, una imatge que, de ben segur, a Paco no li resultaria indiferent. La seua càmera, tan ben dotada per capturar la realitat que ens envolta, l'hauria enregistrat i hui tindriem el testimoni feçant d'aquella pols amb la

qual les nostres mares alimentaren la colla de jubilats que som ara mateix.

Per aquells que compartim quinta amb Paco, nosaltres, la «generació del Pelargón», *Remembrances de tardor i hivern* té la facultat de multiplicar el plaer produït a mesura que les pàgines van passant. No trobes cap diumenge/capítol que et resulte estrany. La història del pare, la mare, la iaia o el iaio són també la de les nostres mares, els nostres pares, les nostres iaies o els nostres iaies. S'assemblen tant aquestes vides que, inevitablement, et remetent a una col·lectivitat de la qual eres part.

El repàs que fa Paco de la seua memòria, d'allò que visqué ell o la seua família, ultrapassa la vivència personal i té el mèrit d'oferir-nos una panoràmica ben completa, i en ocasions complexa, d'una part fonamental de la història d'Elx. D'un Elx rural que esdevé urbà per pura necessitat (la iaia); d'un Elx sotmès i represaliat per una dictadura capaç de confondre una casa familiar amb el cau d'una cèl·lula de maquis (incautació d'una ferralla inservible que en altre temps foren armes); d'un Elx on es vivien històries que ens faran recordar *Cinema Paradiso* (el tio Manolo).

Estructurat en capítols sense títol, amb la data al peu (que podria ser el títol), el llibre recorre un seguit de diumenges sense faltar-ne cap, des del 23 de setembre de 2018 fins al 17 de març de 2019 (la tardor i l'hivern). Amb una disciplina que, segons vas llegint imatges que esdevingué necessitat, cada diumenge Paco tirava del record d'allò que havia viscut o es deixava arrossegar per les fotos que tenia a casa per omplir un full (o dos) amb tot el que li venia al cap. Són petites històries, entranyables unes, paradigmàtiques altres, dolces o agres, antigues o recents, sempre amb un llenguatge directe i carregat d'emoció, dibuixant les persones amb una adjectivació acurada i aclaridora que ens fa conèixer-les o reconèixer-les, ja que no en són pocs els coneguts que hi trobarem.

Així mateix, de tant en tant, ens ofereix reflexions íntimes on aboca l'ànima despullada

en un instant, on demostra la seua capacitat per a transmetre el contrast entre la foscor i la llum, qualitat tan pròpia de la fotografia i que ell ha sabut traduir al llenguatge escrit. Estàvem acostumats a gaudir d'aquesta llum i els colors o el blanc i negre que Paco ens oferia cada vegada que la seua obra gràfica era exposada, però un esperit insatisfet, en el millor sentit de la paraula, és a dir inquiet, no podia deixar de fer un pas endavant, aventurar-se en altres indrets, atrevir-se amb la lletra. Potser ha arribat a la lletra mitjançant la imatge, potser la tenia dormida, la lletra, potser era una necessitat que en aquest moment li ha resultat ineludible, inajornable.

El resultat del seu treball ha sigut, com cada vegada que s'enfronta a un repte, excel·lent, a més d'innovador i generós. No ha triat entre literatura i obra gràfica, unides ens regala un paquet integrat del qual guanyem totes dues: textos i fotos, però sobretot guanyem nosaltres, beneficiaris de l'esforç d'un home que, de ben segur, continuarà gratificant-nos els sentits i sacsejant-nos l'intel·lecte.

Diego TRIGUEROS DÍEZ